This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

AN

H

DOVER-HARVARD LIBRARY
AH 5X3T B

NAPISAL ABDITUS

Reformacija in socialni boji
slovenskih kmetov

1908

arvard Depository
Brittle Book

941.594
A135r

941.594
A135r

HIERONYMUS
ANDOVER-HARVARD
THEOLOGICAL LIBRARY

p ?

Reformacija

in socialni boji slovenskih kmetov.

Napisal

ABDITUS.

V Ljubljani 1908.

Založil L. Schwentner.

Reformacija

in socialni boji slovenskih kmetov.

Napisal

ABDITUS.

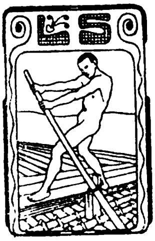

Ljubljana 1908.
Založil L. Schwentner.

941.594
A135k

ANDOVER-HARVARD
THEOLOGICAL LIBRARY
CAMBRIDGE MASS.

I.

Kmetski upori in kmetske vojne niso bile nič nenavadnega v zadnjih stoletjih srednjega veka. Zgodovina nam pripoveduje o nemških, francoskih, čeških, ogrskih, še prej o angleških in italijanskih kmetskih vojnah. Tudi slovenski in slovensko-hrvatski kmetski upori so važen dokument v kulturni in gospodarski zgodovini našega naroda in njegovega socialnega življenja.

Neznosne družabne in socialne razmere, temelječe na najžalostnejši dedščini srednjega veka, na popolni brezpravnosti priprostega ljudstva, so nudile veliko množino razstrelilnih snovi, ki so se vžgale in gorele v velikem plamenu socialne nezadovoljnosti, kakor hitro se je užgala ena sama iskrica. Čuditi se torej ni, če je bil mnogokrat povod najsrditejšim kmetskim uporom sam na sebi malenkosten in krajevno lokalen.

Uvod v žalostno zgodovino tedanjih socialnih bojev kmetov tvori denarno gospodarstvo, ki je počasi izpodrinilo staro komodno naturalno gospodarstvo. — Kmet ni obdeloval le zemlje svojega fevdnega gospodarja, temveč je moral v vojnih časih — posebno pri nas! — tudi sam braniti zemljo svojih gospodarjev in naposled tudi nositi vsa težka bremena dolgoletnih vojen! Razvoj mest in trgov, ki so pospeševali novo denarno gospodarstvo, je pa tudi v kmetskem ljudstvu obudil željo po osvoboditvi iz odvisnosti fevdne gospode. Mesto in trg sta ustvarila trg, kjer so se razpečavali ne le izdelki industrije in umetnosti, temveč tudi pridelki poljedelstva.

Trgovci in rokodelci po mestih in trgih so bili primorani bolj in bolj, kupovati razne življenjske potrebščine in sirovine za svoje izdelke od kmetov, odnosno zemljiške, fevdne gospode. Kmetje in poljedelci so dobili denar, ki je moral roditi hrepenenje, izpremeniti kolikor največ mogoče naturalne dohodke v denarne dohodke. Čim več denarja je kmet prejel, tem boljše se mu je godilo, tem večje je bilo njegovo upanje, da postane kdaj svoboden človek.

Ko kmet še ni poznal denarja in njegovih posebnosti ter še ni prodajal svojih pridelkov, ni bilo ravno preveč težko in mučno dajati graščaku njegov delež. Kar se je pridelalo, to se je tudi doma porabilo. Graščak je imel navadno toliko naturalnih dohodkov, da ni vedel kam z njimi. Zaraditega je živel razkošno in razsipno, svojim prijateljem in znancem je prirejal velike gostije, o kakršnih se dandanes ne sliši več. Vsega je bilo v obilici, a ničesar se ni moglo spraviti v denar, ki je bil skoraj še nepoznan. Kakor hitro pa so ustvarila mesta trg, kjer so se pridelki lahko spravili v denar, ki je imel trajno vrednost in se ni mogel pokvariti kakor blago, je stremil ne le kmet, temveč še bolj graščak, da ga dobi. Pomnoževal je torej bremena svojih podložnih.

Čim več bremen, tem več dohodkov in denarja. Denarja pa ni nikoli preveč, neizmerna je želja po njem. Sedaj se je stanje nesvobodnega, podložnega kmeta naglo poslabševalo, zakaj čim več je moral dajati svojemu zemljiškemu gospodarju, tem večja je bila izguba. Ne več izguba na pridelkih, temveč na — denarju. In kmet je občutil sedaj svoje breme huje kakor pa nekdaj in njegova nezadovoljnost je bila zaradi tega vedno večja.

Napetost med zemljiškim gospodom in podložnim kmetom je neprestano naraščala. Kljub temu, da se je kmetovo stanje kakor gospodovo izboljševalo in neprimerno povzdignilo.*) V teh bojih med gospodarjem in podložnikom pa je pripadla velika uloga naraščajočim mestom. Ona so bila v prvih časih pribežališča trpinčenih podložnikov. Marsikak kmet je utekel z zemlje svojega gospoda pod varni mestni zid. Toda čim pogosteje so poizkušali podložni kmetje se odtegnili bremenom in dolžnostim, ki jih je nalagal zemljiški gospodar neprestano in brez usmiljenja, tem odločneje so stremeli tudi ti, privezati kmeta náse. In pogostokrat tudi z dobrim in milejšim ravnanjem. Fevdna gospoda, razvijajoči se gospodujoči razred, je vedela, da večje število podložnikov daje tudi večjo tlako; tem več se lahko proda in izkupi.

Ker so poljedelski pridelki vsled razvijajočega se meščanstva in živahne trgovine povečali svojo vrednost, je dobila tudi zemlja neko višjo vrednost. Med tem, ko je bila zemlja za časa naturalnega gospodarstva skoraj brez vrednosti, je postala sedaj, ko se je neprimerno pomnožilo po mestih in trgih prebivalstvo, drag privileg, ki je bil še mnogo večji, kakor pa je danes in zaradi katerega so se kmalu vneli veliki socialni boji, ki se zrcalijo jako izrazovito tudi v obupnih kmetskih uporih. Z gospodarskim razvojem so rastla tudi nasprotstva med zemljiškim gospodarjem in podložnim kmetom, ker se je zemljiška gospoda polastila prej skupne zemlje ter jo milostno prepustila kmetom le v uporabo. Prišlo je do spopadov, ki so bili začetkoma neznatni in povsem lokalnega značaja, ki so se pa kmalu razširili čez dežele in države. Seveda ta razvoj ni bil povsod enak in istočasen.

---

*) Vse to lepo in obširno razklada med drugimi zgodovinarji tudi K. Kautsky v prvem zvezku: Die Geschichte des Sozialismus.

Kakor že rečeno, so nudila mesta kmetom pomoč v bojih proti graščakom. Pa bil je še drugi vzrok, namreč ta, da so bili fevdni gospodje časih v denarnih zadregah. Plemstvo je imelo več potreb kakor pa do malega nekulturni kmet. Ono je hrepenelo in zahtevalo višjo kulturo, ki pa se je v tedanji Evropi dobivala le za drag denar. Tudi kultura je bila še neprimerno dražji privileg kakor pa je dandanes. To je rodilo vedno večjo željo po denarju, ki ga je bilo vedno premalo. Malo plemstvo je začelo propadati, ker se ni moglo kosati z velikimi baroni. Ni se več mnogo ločilo od ostale kmetske mase. Mali plemenitnik, z malim številom podložnikov, je bil boljši kmet; nič več. V hipnih denarnih zadregah je bil rad pripravljen vzeti od kmeta odkupnino za njegove dolžnosti in druga bremena. Nastale so mnoge svobodne kmetije, ognjišča revolucionarnega duha in kmetske uporne trme.

* * *

II.

Velika zemljiška gospoda je skušala spraviti kolikor največ mogoče zemlje náse. Prvi, ki so se morali ponižno stisniti, so bili mali plemenitniki, ki so kmalu morali iskati prikladnih služb pri večjih posestnikih in na dvorih ter v vojaškem stanu. Akumulacija kapitala je napredovala nevzdržema, kakor pozneje v manufakturi in dandanes v kapitalističnem veleobratu. Za malimi plemenitniki so prišli na vrsto kmetje. Zaraditega se je pripetilo, da je bilo tudi na deželi vedno več revščine, da so imeli kmetski domovi preveč ljudi, ki jih niso mogli rediti. Nastal je kmetski proletariat. Ta je bil indirektni pospeševatelj dolgoletnih vojen, ki jih ima srednji vek. Ne le malo, propadlo plemstvo, temveč tudi kmetski sinovi so odslej služili v vojnih četah. Ti vojaki so služili vsakomur in kdor jih je boljše in točneje plačeval, jih je dobil. Vojna in klanje, ropanje in moritev, je postalo družabna potreba, ki jo je rodila nenasitna akumulacija zemlje v rokah velike plemenite gospode. Ti kmetski sinovi so se, ko so si po vojnah in napadih naplenili nekoliko premoženja, zopet vračali domov in začeli zopet kmetòvati. S seboj so prinesli iz tujine vajo v rabi orožja in vojnega, razuzdanega duha. V vojnah, kjer so služili proti plači kot pešci, ki so prihajali tako zopet do militaristične veljave, so se navadili ugodnejše in boljše ter svobodnejše živeti, nego pa so živeli doma kot brezpravni podložniki.

Seveda so se kmetske vojne in kmetski upori začeli pojavljati šele potem, ko se je kmetovo stanje zopet izdatno poslabšalo. Dva činitelja v tedanji strukturi družbe sta mogočno vplivala na to: Trgovski kapital in absolutni vladar.

Trgovski kapital se je ojačil vsled pomnožene produkcije blaga in trgovine. Ta kapital pa je, čim bolj se je pomnoževal, ustvarjal tudi močno, ugledno in blesteče državno oblast združeno v roki domačega kneza in vladarja. V ta namen je bilo treba pokoriti oblastno in mogočno plemstvo. Kapital ni mogel in ne more upoštevati ničesar drugega, nego samega sebe. On je potreboval te močne in ugledne državne oblasti, da je varovala notranji, domači trg, in da je mogel z njeno pomočjo, s pomočjo državnega aparata, se uveljaviti na svetovnem trgu. Na svetovnem trgu je potreboval kapital te moči, da ga je branila pred tujo konkurenco. Ta smer je v svoji upravi zahtevala predvsem dvoje: birokracijo in plačano vojsko. Oba ta dva činitelja sta jako pospeševala absolutno vladarstvo, obsolutnega deželnega kneza. Močni in absolutni knez je mogel krotiti ošabno plemstvo, ki je začelo vedno pogosteje iskati lahkih in častnih dvornih služeb. Naravno in jasno pa je, da je boj med podložnim kmetom in fevdnim gospodom le podpiral trgovski kapital v njegovem stremljenju, ker je oba slabil in ju napravljal vedno manj nevarna. Jako dobro se to izpozna ravno pri uporu slovenskih kmetov, ki so poklicali na pomoč cesarja Maksa in ki je pri tej priliki dal mnogo povodov za pritožbe proti cesarskim uradnikom.*)

V tej dobi se je položaj odvisnih kmetov silno poslabševal. Še vedno so se vsa državna in deželna bremena nalagala veleposestnikom in le v manjši meri mestom vsled neurejenega davčnega sistema. Veliki posestnik pa je zvalil redno vsa bremena na kmetska ramena. Toda če so v prejšnjih časih — posebno v štirinajstem stoletju — mesta pomagala kmetom, je sedaj to nehalo. Prvič se je pomnožil trgovski kapital, vsled česar je oslabelo kmetom prijazno malo meščanstvo in drugič so se naselili v mestih in si tam zidali hiše in palače veliki plemenitniki. Prej kolikortoliko svobodna mesta so postala odvisna od milosti vladarja. Čim odvisnejše pa je postajalo malo meščanstvo, živeče še v starih kmetskih tradicijah, tem bolj je ginila v mestih — večjih namreč — stara demokratična smer na škodo kmetskemu ljudstvu.

---

*) Plemstvo se je močno pritoževalo nad „Umreiterji“, ki jih je cesar poslal med kmete, da poizvedo njihove pritožbe. Ti cesarjevi odposlanci so baje ščuvali kmete, naj se pritožijo proti svojim gospodarjem. In če se kmetje niso hoteli pritožiti, so jim celo grozili, da so spravili iz njih, kar so hoteli.

Takole so se pritoževali stanovi nad cesarskimi poslanci: Sie sprächen (Umreiter) zu ihnen (kmetom): Klagt über Eueren Herrn, wir sind darum, Euch zu Gutem hergekommen! und wenn sie nun nicht klagen wollten, so sagten sie: Wollt Ihr nicht klagen, so werden andere hernach kommen, die werden Euch recht auswarten oder die Saiten recht anziehen; und wenn auch dies nichts fruchtete, so fuhren sie die Bauern zornig an: Geh hin zum Teufel! So Du dann nicht klagen willst, oder zu klagen hast, was thust Du dann da? (August Dimitz, Geschichte Krains, IV. Buch, stran 20 ff). Kaka bojazen je skrita v teh besedah!

Naravna pomnožitev prebivalstva, opuščanje spremstev — ki je bilo za časa naturalnega gospodarstva v vsaki plemiški hiši jako mnogobrojno — pomnožitev državnih in deželnih davkov, oderuške obresti in naposled okolnost, da so se mesta zaprla kmetom — vse to je silno množilo vrste kmetskega in najnižjega proletariata. Nastala je splošna revščina.

Toda tudi v teh težkih časih so imeli kmetje svoje zaveznike. Deloma so bili to malomeščani,*) deloma pa rudarji kot predstavitelji industrialnega proletariata. Industrialni proletariat je že tedaj sklenil nekako zvezo z nezadovoljnim kmetstvom. Za slovenske kmetske upore ta zveza sicer ni imela večjega praktičnega pomena iz enostavnega vzroka, ker je primanjkovalo razvitega industrialnega proletariata. Drugače je bilo seve v Nemčiji, kjer je strastni sovražnik Lutra, Münzer organizoval s pomočjo industrialnega proletariata kmetsko vojno, ali na Češkem, kjer se je v husitskem zmagovalnem ognju utrdil Tabor. Revoluciji tedanjega časa je stal na čelu — prav posebno pri nas — kmet. Ta revolucija naj bi strla fevdni jarem, uničila s tem temelj, na katerem je bila organizovana cela kulturno tedaj znana družba. V socialnem in političkem smislu so bili ustanki slovenskih kmetov veliko dalekosežnejšega pomena kakor pa verska reformacija, za katero se je iz egoističnih nagibov ogreval tudi gospodujoči razred, — proti kateremu je bilo naperjeno kmetsko gibanje — fevdni gospodje.

---

*) Pri uporu slovenskih kmetov l. 1514,—1516. je bil upornim gorenjskim kmetom poleg kmeta Klandra voditelj tudi neki krojač iz Radovljice, in na Dolenjskem je pomagal upornim kmetom celo plemenitaž Franc Glanhofer iz Dragomlja. Ta je dal kmetom na razpolago mal top (Karrenbüchse), s katerim so pozneje oblegali grad Andreja Lamberga pri Novem mestu. (Dimitz, Geschichte Krains.)

Dve mogočni gibanji tiste dobe sta pretresali temelje tedanje družbe — verska reformacija in kmetske vojne. Obe ste temeljili v bistvu na istih vzrokih. Tendence so si bile nasprotne in nezdružljive. Od cerkvene reformacije ni pričakovalo ljudstvo ničesar. Saj zanj ni pomenila ta reformacija drugega, nego ojačenje njegovih gospodarjev. Zato kmet ni veroval v dnu svoje duše v njo. Turjaški grofje na primer so bili jako naklonjeni luteranstvu (pravim luteranstvu, ne pa protestantizmu sploh), in so bili obenem najbrezobzirnejši izkoriščevalci svojih podložnih kmetov. Veliko plemstvo se je oprijemalo luteranstva in reformacije v nadi, da z njeno pomočjo obogati še bolj, namreč s cerkvenim premoženjem. Zgodilo se je to v Nemčiji, kjer je Luter izjavil, naj pripade cerkveno premoženje posvetnim knezom. Luter je srdit proklel uporne kmete in njihove misli. Zaradi tega so bili kmetje v svojih bojih in ciljih povsem neodvisni od verskocerkvene reformacije, navezani le náse in svoje najožje prijatelje. Jarma pa so se mogli otresti le z oboroženo silo.

Zaradi tega so socialni boji slovenskih kmetov v zgodovini našega naroda velik kres, ki je svetil daleč v bodočnosti temino.

* * *

III.

Razlika med revnimi in bogatimi v časih kmetskih uporov ni bila večja, kakor je dandanes. Kapital še ni bil zbran v posameznih rokah v tolikih množinah kakor v sedanji dobi veleobratov in razvite industrije.

Pa če ta razlika ni bila večja, je pa bila očitneja. Bila je tedaj doba, ko je bilo življenje vsakega posameznika javnosti odprta knjiga. Prav tako kakor tam, kjer stanuje v mali izbi mnogo ljudi. Politično in upravno življenje se je odigravalo pred očmi vseh, na sejmih in v cerkvah. Na malem prostoru so se naselili drug pri drugem reveži in bogatini. Za vsakega posebej se je vedelo, kakšno je njegovo življenje, kako veliko je njegovo premoženje. Rokodelec je delal javno pred očmi vseh, trgovec javno kupoval in kmet javno prodajal.

Bogataši niso skrivali svojega premoženja, kakor dandanes pred tatovi in financo. Izpremeniti ga na primer v vrednostne papirje niso mogli. Razkošnost je tedaj cvetela; bogati plemenitaši so ljubili lepe obleke, dragoceno orožje, kupičili so po svojih doméh drage, redke kovine in umetnine. Javno so se ponašali s svojim blagostanjem; to ni bila samo prazna navada, temveč potreba družabnega ugleda. Tiste čase jo vzcvetela umetnost, kakor preje in pozneje nikdar. Dragocene rezbarije, slike, razni kovinski izdelki izredne umetniške vrednosti še dandanes pričajo o tem. Kar je danes samo dolgočasna obrt, je bila tedaj resnična, živa umetnost.*)

Dandanes je drugače. Bogastvo se ne vtika več v razposajeno umetnost, temveč v podjetja in špekulacije. Blesk ni več potreben za ugled in posameznikov se ne ceni po oblačilu.

Ne le bogastvo, tudi beda in revščina je bila očitnejša; dandanes se revščina strahopetno prikriva in le s težavo, s pomočjo najraznovrstnejše statistike si skušamo napraviti nekak pojem o resničnosti. Tedaj pa revščina ni bila hudodelska sramota. Bila je, če ne že ljudem, pa vsaj Bogu dopadljiva. Imeli so reveži pravico sklicevati se na Kristusa, ker so resnično tudi vanj verovali. Ker pa so imeli pravico se sklicevati na Boga, je bilo to dovelj, da je v bednih masah živelo duševno življenje res črpano iz naukov krščanstva in svetega pisma. Razlika med revščino in bogastvom ni le budila nezadovoljnosti med revnimi, temveč je ganila mnogokrat tudi višje in globlje čuteče narave iz gospodujočega razreda. Predstavimo si le srednjeveški sejm ali velike cerkvene svečanosti, kjer se je šopirilo razposájeno bogastvo in je kričala obupna, najnižja, najgnusnejša beda. Tu se je najlažje presodilo to nasprotstvo, ki se je kazalo javno v kričečih barvah.

---

*) Še danes so umetnine iz tistih časov jako dragocene. Prav posebno mnogo umetnin iz srednjega veka je še danes najti v različnih cerkvah. Sv. Štefana cerkev na Dunaju ni n. pr. sloveča samo zaradi svojega zvonika, temveč tudi zaradi dragocenih rezbarij, ki se nahajajo v njeni notranjosti. Tedanji čas se umetnikom ni nikamor mudilo z delom. Čas ni imel nobenega vpliva na izvršitev takega dela, kakor danes, ko je čas jako dragocen.

Sicer so se posamezni stanovi med seboj strogo ločili. Iz tistih časov so ohranjene postave, ki so na primer prepovedovale neplemenitnikom nositi opravo plemenitašev. Meščan ali pa svobodni kmet, čeprav je bil premožen, se na zunaj ni smel kazati enakega gospodi. Po obleki se je poznalo človeka, h kateremu stanu pripada, h kateremu razredu spada in kakšno je njegovo družabno in materialno stanje.

Stara rimska kultura je imela odločilen vpliv na gospodujoči razred. Bogati sloji, plemstvo in veliki trgovci, so hrepeneli po antiški književnosti in znanosti, tam so našli samega sebe: naprej stremečega, vodilnega, samozavestnega človeka. Veliko meščanstvo, plemstvo, se je oprijelo poganskega rimskega prava, ki je varovalo njihovo lastnino in premoženje, ki je bilo kakor nalašč napisano zanje. Stara poganska literatura, brez vsakih sledov kakega odrekanja in krščanskega samozatajevanja, polna brezobzirnega življenja in nasladov, je ugajala željam in potrebi tega gospodujočega sloja, ki ni hotelo bogastva samo množiti, temveč ga tudi polno uživati.

Toda če je bogati sloj, plemstvo in veliki meščani, rešil iz strahovitega propada stare rimske družbe njen najboljši plod, rimsko pravo, znanost in po nasladnem življenju hrepenečo literaturo, je našel podjarmljeni sloj, kmetje, rokodelci, propalo nižje plemstvo in proletariat tiste dobe, svoje dragoceno koprnenje v evangeliju, ravno tistem evangeliju, ki je gnal z veliko vehemenco nasprotje revščine in bogastva v zadnjih dnevih gnjile rimske družbe v višino. Evangelij je prinesel tem revnim in neomikanim slojem veselo poročilo o enakosti, komunizmu med prvimi kristjani. Ni bilo treba nobenih komunističnih teorij, ker ni šlo za to, ali je družba ekonomsko in duševno sploh zrela za komunizem ali ne, temveč šlo je za to, da se izvrši to, kar je zapisano v evangeliju in se tako odstrani beda. Ta komunizem bi bil površen; obstajal bi izključno le iz delitve. Tudi to ni moglo biti merodajno; odločilno je moglo biti le to, da bi vsaka delitev koristila revežem in škodovala bogatinom. Čisto naravno je, da je morala ta ideja, porojena iz evangelija in zgodovine apostolov, trčiti ob najbogatejšega med bogatini — ob cerkev. Ona je imela tedaj največ pravic in navadno največ zemlje. Ona je bila ravno tako velik fevdni gospod, kakor baroni in grofje. Ideja je rodila verske boje, ki jih je srednji vek poln. Cerkev je bila politiška gospodarica države, bila je en sam, velikanski in imponujoč upravni aparat. Oba sloja tedanje družbe, gospodujoči in podjarmljeni, sta se ljuto pehala, da bi si osvojila cerkev; samo z njeno pomočjo je bilo mogoče enemu sloju vladati nad drugim. Sploh vladati!

Plemstvu, trgovcem in velikim meščanom, je bila odprta pot tudi do druge, nekrščanske kulture — do poganske. Bogati sloj je lahko razširil svoje duševno obzorje preko mej krščanstva. Odprta jim je bila pot do nevere, kateri so se v srcu pripogibali, in zato so tudi umeli izrabljati cerkev za svoje policijske službe. Bila jim je cerkev kakor nekak nočni čuvaj. Poskrbelo se je, da nižjim slojem ni ušel duševni pogled preko mej evangelija, preko ozko začrtanih mej krščanskega svetovnega nazora. Ostali so torej ti sloji na tleh brezpogojnega krščanstva. Zidali so nanj in verovali vanj. Kakor so si gospodujoči sloji prilastili rimsko pravo, tako so si tlačani prisvojili evangelij. Zato vidimo, da se vsi tedanji uporniki in nezadovoljneži, kmetje, razne rebelične in tudi strogo verske komunistične sekte sklicujejo zgolj na religijske dokaze. Z odprto knjigo evangelija je hodil kmet okolo in iskal pomoči. Zato je bil pristopen protestantizmu, ki mu ni branil, da si je razlagal sveto pismo po svoje. Evangelij je postal bojno orožje.

Kakor so luteranizmu bili literarni izdelki starega krščanstva prepričevalni dokazi, ki so dokazovali v boju proti rimski cerkvi in papežu, da so Jezus in njegovi apostoli živeli revno, prav tako je služila ta literatura načinu mišljenja revnih tedanje dobe. Pa tudi plemstvo se je hotelo na temelju evangelija polastiti neizmernega posvetnega premoženja cerkve. In v evangeliju je izpoznalo nižje ljudstvo svojega propovednika. Tam je bila zapisana „stara pravda“ slovenskega kmetstva.

Povrnitev k staremu krščanstvu, k evangeliju, k „resnični besedi božji“, je postala tedaj parola vseh papeštvu nasprotnih stanov in strank. Vsak pa je razlagal to „božjo besedo“ tako, kakor je najbolj prijalo njegovim interesom. Toliko časa, dokler je ostalo to „krivoverstvo“ nasprotno samo papežu, ni bilo nevarno plemstvu in gospodujočemu razredu; nasprotno pospeševalo je celo njegove gmotne koristi. Našega Primoža Trubarja so na priliko jako goreče podpirali plemenitniki; bili so njegovi trmasti zagovorniki. Večina njih pa se ni navduševala za slovensko sveto pismo, temveč za vseobčni cilj: obogateti in si s tem povečati svojo moč. Čist tega madeža je bil najbrže samo Trubar in njegovi ožji prijatelji.

Zdaj ko so nižji sloji obrnili isto orožje proti gospodujočemu sloju sploh, ko so se po takozvanih „prekrščencih“ in drugih verskih sektah začele širiti komunistične ideje, se je situacija brž izpremenila. Dva sloja sta si nakrat stala nasproti: bogati in revni. — Tako umevamo osamelost slovensko-hrvaških kmetov v njihovem stremljenju po državnem socializmu. Na duševnem nebesnem svodu upornih kmetov, temelječih z obema nogama na rodni zemlji, se je moral pojaviti „kralj Matjaž“ ali pa „cesar“ Gubec.

* * *

IV.

Nevednost ljudskih mas je rodila bedo mase. Srednjeveškemu proletarcu, kmetu in rokodelcu, je bila pot do izobrazbe zaprta. V literaturi se narodov jezik še ni vpošteval. Z latinščino in grščino pa ti sloji niso razpolagali. Literatura, pisana v narodovem jeziku je morala najti krepek odmev ne le med plemstvom, temveč še bolj med kmetskim ljudstvom in rokodelci. Toda vsa svetopisemska narodna literatura ni mogla in ni znala razložiti ljudstvu vedno večje kompliciranosti družbenega sestava, ni mogla odstraniti naraščajoče duševne in gmotne revščine. S samim evangelijem se v vsakdanjem življenju ni moglo prodirati, kakor je prodiralo visoko plemstvo in bogastvo z rimskim pravom, ki je bil najlepši duševni produkt razumnih in praktičnih Rimljanov.

Pa ne le, da nižji sloji tedanje družbe niso imeli pristopa do višje znanosti, oni tudi niso po njej naravnost hrepeneli. Čemu znanost? Da izpoznajo resnico? Resnice ti sloji niso potrebovali, ker so jo morali pretrdo čutiti. Vemo: človek, ki izpozna svoj propad, se boji resnice. On se skuša odtujiti svetu in življenju. V svoji notranjosti išče dokaza, s katerim se tolaži in goljufa. Samo tisti, ki ve, da mu more bodočnost dati več, nego mu je dala preteklost, ima interes na tem, da dobi vpogled v nejasno bodočnost, da izpozna svoj resnični položaj, da pospeši napredek z znanostjo.

Tedaj bodočnost ni pripadala revnim, kmetu in rokodelcu, temveč bogatemu, vladajočemu sloju; le ta sloj je imel resničen interes na znanosti in napredku.*) Tlačeni, zgolj ob evangeliju živeči sloji so slutili svoj družabni poraz. Čim bolj so premišljevali o svoji bodočnosti, tem večji je bil obup, tem mrkejša bodočnost. Rodila se je vera v čudeže, v kralja Matjaža, ki pride nenadoma in jih osvobodi suženjstva.

Kadar bo kraljevič Marko kraljeval,
onda bo kmetič dobro kmetoval.

Tisočletno kraljestvo prvih kristjanov, hiliazem, se je povrnil z vso krasoto v uborna stanovališča rokodelcev in v koče podložnih kmetov. Koprneli so po čudežih lepo opisanih v evangeliju in verovali so vanje, Šli so v svojo notranjost, iskali in grebli po njej. Nič drugega se ni moglo roditi iz tega, nego sovraštvo proti višji poganski kulturi, proti znanosti bogatih. Ker je primanjkovalo kulture in znanja, je nastopila mistika. Ne smemo se torej čuditi, da se je nekaterim voditeljem upornih kmetov časih kaj „prikazalo“, da so se „zamaknili“ in potem blagoslavljali križe in svete podobe, ki so jih nosili nezadovoljneži s seboj na dolgih drogovih. Pri ekstremnih naturah se je naposled fantazija bednega in izkoriščanega človeka razgrela ob goreči molitvi in rodila se je povišana askeza, izražujoča se v prostovoljnem stradanju, beraštvu in popolnem odrekanju. Veselo, razposajeno življenje, meseni in nasladni občutki visokih, vladajočih stanov, so rodili na tej strani strasten črt do življenja. Velika je bila stvar, za katero so se borili; ni šlo za nič manj, nego za „resnično besedo božjo“, in zato so šli nezadovoljni kmetje brez strahu v smrt na „kole“ in v najgroznejše muke.

---

*) K. Kautsky: Thomas Morus und seine Utopie. Stuttgart l. 1888.

Askeza, ki se je udomačila prav posebno pri skrajni levici tedanjih nezadovoljnežev, pri raznih komunističnih sektah, pa ni našla odziva pri kmetskem in rokodelskem ljudstvu. Kmet je trdo delal in zato je potreboval življenja in veselja. On je bil že po svojem poklicu marljiv in čeden človek. Če hočemo izpoznati krščansko askezo, jo moramo premotriti tam, kjer je najbolj razvita, pri takozvanih „puščavnikih“ in drugih enakih ljudeh tedanje dobe. Ti ljudje so črtili življenje; zaraditega so se mu odrekali. Šli so tako daleč, da se niso niti umivali, niti si kuhali jedi, niti si popravljali obleko — da, niti las in nohtov strigli; vse to zato, da služijo Bogu, tistemu mističnemu Bogu, ki so si ga sami ustvarili v svoji bedi in duševni onemoglosti. Odrekli so se posvetnemu uživanju in slehernemu veselju. To mišljenje in čustvovanje pa je temeljilo v bistvu — seveda ne brez izjeme — v lenobi, trmi in nečednosti.

Delavni, produktivni sloji se niso mogli vnemati za tako življenje kljub svoji neznosni bedi. Posebno kmetu ni v ničemer ustrezala ta lenoba in zavedna umazanost. Četudi se je rodila askeza v brezmejni revščini, se vendar ni mogla razviti med ljudmi, ki so živeli od dela svojih rok. Ideje tedanjega najnižjega proletariata so se izražale v sanjah.

Kmet in rokodelec sta šla samo do pol pota. Dalje nista mogla; zakaj čutila sta pod svojima nogama še tla, zemljo. Imela sta še neki materialen objekt, ki sta se ga oklepala.

* * *

Komunistične sekte tedanjega časa se med Slovenci niso uveljavile. Tupatam so se pokazali mali početki, ki pa so se kmalu zatrli. Tudi jako razširjena sekta prekrščencev, ki so se odlikovali kljub svojim komunističnim idejam po izredni marljivosti, vestnosti, čednosti in miroljubnosti, in ki so imeli svoje glavno taborišče na Moravskem, se ni razširila pri nas znatneje. Pojavljali so se tupatam, a ker jih je posvetna in cerkvena gosposka zelo preganjala, se niso mogli ukoreniniti. Zato tudi mednarodni duh te sekte ni vplival mogočneje na slovenske nezadovoljneže. Posebno kmetje so bili še duševno preomejeni, da bi bili pristopni drznejšim družabnim ciljem.

Lokalna ali pa pokrajinska omejenost je bila posebnost kmetske in rokodelske produkcije. Poljedelska produkcija (v ožjem smislu) napravlja iz ljudi stalna bitja. Koščela domače zemlje ali mala hišica v mestu zahteva od človeka vse gmotne in duševne sile. Le domača dedščina je predmet opazovanja. Ona omejuje duševni pogled, ustvarja lokalni patriotizem, navdušenje in sovraštvo se giblje v teh ozkih mejah. Zato je bil osvobojevalni boj v teh razmerah jako težak in samo tam, kjer so komunistični proletarci srednjega veka se polastili upornega kmetskega gibanja, je nastopilo to družabno gibanje zmagovalno, kakor n. pr. v Italiji, na Angleškem in med taboriti na Češkem.

Pri nas so bile duševne smeri tedanjega komunizma prešibke, da bi mogle premagati lokalno obzorje kmeta in rokodelca. Lahko se reče: neuspehi kmetskih vojen pri nas so posledica raztresene in neznatne revolucionarne misli.

Ko so se uprli nemški kmetje, je zaščitnik protestantizma, Luter, ta upor preklel. Zakaj njegov glavni dokaz je bil ta, da je odločilen novi testament. Novi testament je nastal v dobi, ko se je rodilo znamenito rimsko pravo. Kljub svojemu očitnemu materializmu se je absolutno vladarstvo oprijemalo novega testamenta in poizkušalo ubiti starega, kmetu prijaznega Mozesa.

Toda masa nezadovoljnega elementa, kmetje in rokodelci, ni bila prav nič podobna staremu rimskemu ljudstvu, ki je bilo plašno, hinavsko in strahopetno. Ni prijala tej masi ponižnost, ki jo je učil novi testament. Posedujoči kmet (četudi pogojno posedujoči), je vedel, da ne živi od milosti družbe, temveč od trdega dela. Prepričan je bil, da živi grajska in plemenita gospoda od njega. Trdo delo in pa način mišljenja, utrjenega v borbi z zemljo, je pospeševalo uporni duh in kmetsko trmo. Zato kmet ni pojmoval ponižnosti, kakor tudi askeze ne, temveč je pograbil v novem testamentu nekaj drugega: sovraštvo zatiranju! Še dandanes lahko opazujemo, da je med revnim kmetskim ljudstvom v živem spominu oni del novega testamenta (apokalipsa), ki z nekako rebelično zadovoljnostjo pripoveduje o bodočem poginu obstoječe krivične brezsrčne družbe. Najlepše berilo za revne kmetske ljudi pa je stari testament, poln spominov na kmetsko demokracijo, ki uči brezobzirno vojno mogočni, ošabni tiraniji.

Ta rebelični duh je vodil slovenske kmete srednjega veka v boj. Cilj je bil velik: osvojiti si državo in z njeno ter „resnično besedo božjo“ zavladati nad takoimenovanim neproduktivnim slojem. Posedujoči kmet in rokodelec se nista mogla navdušiti za komunizem v smislu neposedujočega proletariata, temveč sta se hotela iznebiti bremen, ki so ga ju ovirale v svobodnem kretanju; ustvariti sta hotela nekaj večno stalnega, enakost in ljubezen, kmetsko primitivno demokracijo, ljudovlado kmetstva in rokodelstva.

Toda čas za to še ni prišel. Pot napredka je vodila drugam, in ideja je že pri svojem rojstvu imela smrtno kal v sebi.

K socialnim nasprotjem tiste dobe se je pridružilo še drugo nasprotje: narodno. Narodno nasprotje se je tedanji čas, posebno na Angleškem in na Češkem, spojilo z verskim nasprotjem. Pri nas je bilo deloma drugače. Gospodarsko so slovenske pokrajine že tedaj močno zaostale za Nemci in Čehi. Industrija, trgovina, znanost in umetnost so bile nerazvite. Kar je bilo tega, je imelo nemško in ponemčeno plemstvo in druga tuja visoka gospoda. Domačemu rodu se v tem oziru nič bolje ni godilo, nego pod turško oblastjo zdihujočim balkanskim narodom. Plemstvo je bilo nemško. Nemški briksenski in brizinski škofje so protežirali nemške naseljence, nemške rokodelce, trgovce, umetnike. Z njihovo pomočjo so se naseljevali med slovenskim ljudstvom celo nemški kmetje. Še dandanes naletiš med trdimi slovenskimi kmeti na izrazito nemška imena, tako n. pr. po bohinjskih in škofjeloških hribih. Po mestih in gradovih so gospodovali tujci. Na boljših župnijah so sedeli Nemci ali Lahi in Slovenc je dobil kvečjemu malo faro. Le malo Slovencev je imelo vplivnejša in boljša mesta. Tudi bogati samostani, ki jih ni bilo malo, so bili povečini v oblasti tujcev. Istotako so bili večjidel tudi škofje Nemci in tujci. — Po cerkvah se je — v kolikor se je sploh to vršilo — pridigovalo v nemščini; pisma so se pisala istotako v nemščini in latinščini. Nemščina je bila v uradu in v cerkvi absolutna.

Tako je masa, kmetje, mali meščani, kateri so se večinoma ukvarjali tudi še s poljedeljstvom, videla v tujcu svojega nasprotnika. Tujec in izkoriščevalec sta postala nerazdružljiv pojem. S tem čuvstvovanjem je simpatizirala časih tudi nižja duhovščina in nižje plemstvo. Boj proti tiraniji se je izražal vsled tega v nasprotovanju napram cerkvi in bogatemu plemstvu, Želja po bogastvu je morala roditi nezadovoljnost s cerkvijo, ki je bila največji zemljiški posestnik. Tla za versko reformacijo so bila torej tudi med nižjim ljudstvom ugodna. Narodni čut pa se ni mogel pri teh razmerah razviti v drugega nego v slojno sovraštvo.

Nihče drugi med Slovenci torej ni mogel biti zaščitnik verske in še bolj cerkvene reformacije nego kmetski sin Primož Trubar in gibna sila socialnih stremljenj Slovencev, v katerih so bili več ali manj zavedno skriti tudi narodni in politiški cilji, ni mogel biti nihče drugi, nego kmet Klander ali pa Matija Gubec.

Še preden pa sta se mogli te dve gibanji utrditi in ukoreniniti, ju je že zadušila socialna krivica — sila!

V.

Cerkvena in verska reformacija, ki se je začela v Nemčiji, je našla tudi v slovenskih deželah močen odmev. Verska reformacija je tudi rodila narodno literaturo.

Verska reformacija je vzklila iz tedanjih močvirnatih tal cerkvene uprave. Ne le Rim, sedež papežev, se je tedaj topil v korupciji in razuzdanosti, temveč malone vsa cerkvena uprava. To je treba povedati ne morda iz nasprotstva do rimsko-katoliške cerkve ali duhovščine, temveč zgolj zaradi tega, da se tedanji pojavi in tedanje zmešnjave morejo pojmovati in umevati. Mnogokje duhovniki niso le prodajali odpustkov in s tem kompromitovali cerkev, temveč so lahko tudi kupovali in prodajali boljše fare. Iz tega nezdravega vzdušja je izvirala okolnost, da so bili duhovniki neuki, laiki, neotesani ljudje, ki so se tupatam tudi ženili; dobili so se duhovniki, ki so trgovali, bili gostilničarji in imeli svoje nezakonske ali pa zakonske otroke kar javno — pred očmi vseh — pri sebi v župniščih. Neizmerno so popivali in neredno čitali svete maše. Zgodilo se je, da je stal pred altarjem pijan duhovnik. Brigali so se za vse mogoče stvari, samo za duševno blagostanje svojih župljanov ne. Tudi se je pripetilo, da mnoge fare po več let niso imele nobenega duhovnika. Višji cerkveni dostojanstveniki so se polakomnili dohodkov večjih in boljših župnij in jih vsled tega niso zasedli. Tisti je bil nameščen, ki je faro boljše plačal, prav tako kakor se še dandanes dogaja s posvetnimi službami. Tako je moralo priti, da se v kakšnem kraju novorojenčkov ni krščevalo, se ni delilo zakramenta svete birme in seveda tudi zadnjega tolažila ne. Kdo se čudi, da je ob takih zanemarjenih razmerah postalo omahljivo plemstvo in še bolj globoko religiozno čuteče kmetsko ljudstvo. Izginilo je zaupanje v duhovščino — naposled tudi v cerkev. Zato se je tudi priprosto ljudstvo rado oklepalo luteranskih predikantov, ki so z vnemo, gorečnostjo in fanatizmom učili po svojem lastnem prepričanju vero v Kristusa naravnost iz evangelija, ki so smešili rimskokatoliške verske obrede, ki so napravljali edino le v evangeliju zapisano besedo za odločilno in pravično.

Neki štajerski kaplan je dejal ljudem: „Kadar zvoni k maši, zamašite si ušesa!“ Ljudje so videli in opažali, da se mnogi duhovniki ne postijo, da mnogi ne znajo niti čitati in da se nahaja v marsikakem župnišču kar po več priležnic.

Tudi po samostanih ni bilo bolje. Nune so se mnogokrat pomožile, ali pa so imele nezakonske otroke. Redovniki so se dobili, ki so imeli priležnice kar pri sebi v samostanu, kakor tudi otroke, ki so se rodili iz teh razmer.

Cerkvena uprava je bila zanemarjena. Zanemarjena vsled tega, ker so se je polastili ljudje, ki so imeli neizmerno lakoto po denarju. Ti se niso menili ne za svoj in cerkven ugled, ne za verska določila in načela, ne za religijo samo, temveč zgolj samo za denar, ki so z njim bogateli in sijajno, razkošno in razuzdano z njim živeli. Od tod gniloba in korupcija.*)

Plemstvo in za njim priprosto ljudstvo se je že vsled omenjenih razmer zlahka pridobilo za protestantizem. Pa tudi druge, revolucionarnejše verske sekte, ki jih je rodil srednji vek, so se začele širiti med ljudstvom. Tako na priliko že večkrat omenjeni „prekrščenci“, znatna in ugledna verska komunistična sekta, ki je imela svoj glavni stan na Moravskem. To sekto pa so takoj spočetka jako zatirali ne le katoličani, temveč tudi protestantizmu vdano plemstvo. Vlada je izdala stroge naredbe proti razširjevanju „prekrščencev“, ki jih je bilo mnogo pomorjenih. Tudi druge verske, komunistične sekte, časih temelječe na pol blaznih idejah, so se širile med priprostim, delavnim ljudstvom. Večjega odmeva niso našle. Zato pa se je širil protestantizem, utemeljen po Lutru, prav močno in naposled je bil primoran tudi strogo rimsko-katoliško misleči, pod vplivom jezuitov in Rima stoječi deželni knez, nadvojvoda Karol II., priznati avgsburškemu veroizpovedanju večje svoboščine. Kako je tedaj to novo veroizpovedanje izpodrivalo rimsko-katoliško cerkev ne le med zemljiško gospodo, temveč tudi med jako priprostim ljudstvom, dokazuje tožba ljubljanskega korarja, Pavla Kočarja, ki je dejal: „Naše cerkve so od dne do dne bolj prazne mašnikov in še bolj poslušalcev;

---

*) Lepo popisuje tedanje cerkvene razmere in tedanjo cerkveno upravo: Dr. Joh. Loserth, Reformation und Gegenreformation in den innerösterreichisch Ländern im XVI. Jahrhundert. Stuttgart 1898.

kam smo prišli? Bog pomagaj!“ *) Tudi po deželi so zamenjali župnike s protestantovskimi pastorji.

Lahko se reče: Nadvojvoda Karel II. je bil, ki je v naših deželah rešil rimsko-katoliško cerkev. Protireformacija je namreč kmalu zadušila novo versko svobodo. Deželni knez, Karel II., je dobil namreč ženo s pobožnega bavarskega dvora in kmalu je stal pod bavarskim vplivom. Bavarski dvor, Karel II. in jezuiti so se domenili z Rimom, kako je sistematično delati proti razširjajočemu se luteranstvu in tako pomoči stari veri zopet do nekdanje veljave. Kljub obljubam, ki jih je dal deželni knez, prisiljen po protestantovskem plemstvu, se je deloma s silo, deloma pa z delom in pridigovanjem najprej kmetstvo in meščanstvo odtrgalo protestantovskemu vplivu. S strogimi kaznimi se je prepovedalo protestantovskim predikantom propovedati tem slojem prebivalstva. Iz dežele so se iztirali pastorji in župniki so zopet zasedli svoja mesta. Kmetje in meščani, ki niso hoteli zopet vstopiti v katoliško cerkev, so se izgnali iz dežele. Šli so iz domovine mnogi — za vselej. Tako na priliko je zelo znan prepir, ki je nastal vsled izgnanih protestantovskih kmetov na Bledu, Loki in drugih krajih Kranjske.**)

Protestantovsko plemstvo je bilo sicer zelo vznemirjeno vsled teh strogih naredb in se je močno in večkrat pritoževalo nad njimi pri deželnem knezu. Toda vpliv jezuitov je bil močnejši in zato niso ničesar dosegli. Še več. Tudi plemstvo je naposled zadela enaka usoda. Imelo je sicer dovolj moči, da bi bilo za vedno dejansko uveljavilo svoje svobodno versko prepričanje, toda nedostajalo je volje za odločilna dejanja. Duševno je pri nas veliko plemstvo že tedaj začelo propadati, ker ni moglo navesti za svoje zahteve in prošnje nobenega drugega dokaza nego to, da je bilo in da ostane zvesto vladarski hiši. Deželni knez je bil tedaj že močan in neupogljiv absoluten vladar, ki ni bil več odvisen od plemstva. Trgovski kapital in vladar sta bila tedaj absolutna; rodila ju je gospodarska potreba.

---

*) O tem piše tudi „Zgodnja Danica“ leta 1849.

**) O tem obširneje poroča: Dr. Joh. Loserth, Reformation und Gegenreformation.

Treba je bilo vse to navesti. Zakaj? V tistem času je bilo naravno, da je cerkveni prekuciji morala slediti politična odnosno družabna revolucija.

Kmetski upor leta 1515. ni bil sicer še v nobeni zvezi s cerkveno in versko reformacijo in njenim gibanjem. To leto so se začeli gibati kmetje na Kranjskem, in se je gibanje razširilo na Štajerskem skoraj do Gradca in na Koroškem do Beljaka. Motivi niso bili verskega ali pa cerkvenega značaja.*)

Krivica in bremena teže kmeta, so tožili meseca maja 1515 v Konjicah na Štajerskem zborujoči kmetje. Zemljiška gospoda je kriva. Neznosno tlačijo davki in zato so kmetje prepričanja, da se vseh deželnemu knezu ne odračunava. Tlaka se je tako pomnožila, da se kmetje dostikrat niti ne utegnejo nasititi. Četudi so to leto kmetje tupatam oplenili kak samostan, nasilno delali z nunami, vendar se ne more reči, da so bili temu uporu vzrok verski motivi. O veri kmetje še sedaj ne razpravljajo. Njihovo geslo je „stara pravda“. S tem so mislili na odpravo novih davkov in bremen.

---

*) Dr. Joh Loserth, Reformation und Gegenreformation.

Med kmeti je bil tedaj pregovor: „Kmet, ki sliši peti grajskega petelina, je najslabši“. S tem so hoteli reči: čim bližje gradu imaš dom, tem več tlačaniš; vsak trenutek moraš iti na tlako, ker si bolj pri rokah gospodu.

Toda že deset let pozneje, leta 1525., uporni kmetje ne kličejo več po „stari pravdi“, temveč si žele že „božjo pravdo“. Gotovo, tudi sedaj se kmetje pritožujejo nad neusmiljeno zemljiško gospodo, nad bridkimi razmerami poljedelskega stanu, ampak kmetje sedaj sploh nočejo ničesar vedeti o dolžnostih in tlakah, ki niso zapisane v „božjih besedah“, to je v evangeliju. In res. V evangeliju ni bilo ničesar pisanega o tlaki, o obrestih, o davkih: porodilo se je novo naziranje o življenju, ki naj preobrne vse staro, dosedaj veljavno. To je bila v resnici revolucijska misel. Ta ideja, priprosta in tako zelo enostavna, je dala kmetom vero in upanje na novi, boljši čas. Zgrabili so po orožju; saj se hoče vsaka nova revolucijska misel takoj tudi dejansko uveljaviti. Evangelijska svoboda je bilo geslo, ki ni veljalo več samo za verske, temveč tudi politične in družbne razmere.

Kmetski upor je stanove mnogo veljal; še več seveda premagane in pobite kmete. Toda protestantovsko plemstvo je vzprejelo eno izmed kmetskih zahtev v svoj program, namreč zahtevo, naj se dovoli neovirano propovedovati evangelij. Dokazovalo se je: kmetje so razburjeni, ker se jim zabranjuje slišati božjo besedo. Oprezno pa so pristavili: preprečiti pa se mora, da nerodni propovedniki ne podpihujejo upornih misli. Tedaj se je zdelo, kakor da bi stalo plemstvo in njegovi podložniki v eni bojni vrsti protikatoliško mislečemu deželnemu knezu. Napačno. Cilj kmetov je šel mnogo dalje in višje. Plemstvu se pač ni šlo toliko za evangelij, kolikor za to, da bi s pomočjo zmagovalnega protestantizma, pravzaprav luteranstva, zasedlo lepa cerkvena posestva. Zato izgovorjena beseda ni bila — odkritosrčna.

Pa tudi priprosto ljudstvo, kmetje, je bilo odločno dovolj, da si z „božjo besedo“ izvojuje boljše, lepše, evangelijsko življenje.

* * *

VI.

Na Slovenskem so bili kmetski upori (leta 1503., 1513., 1514.—1516., 1573. itd.) v zvezi z velikim gibanjem podložnega kmetstva v tedanji srednji Evropi. Raztezalo se je to gibanje po sosednji Nemčiji in je gnalo svoje visoke valove doli do hrvaške granice. Pritisk na podložnika je bil v naših krajih še mnogo hujši kakor pa gori na severu. Temu se je pri nas pridruževala še neprestana in neznosna nevarnost turškega razbojništva, ki je imelo svoje glavno taborišče v bližnji Bosni, in pa kulturna zaostalost. Mesta v južnih avstrijskih provincijah so bila v neznatnem razvoju, in zaradi tega je zelo pomanjkljivi in neurejeni davčni sistem z vso silo pritiskal na kmetski stan. Zakaj predvsem je plačevalo davke skoraj izključno veleposestvo in pa samostani. Skoraj edino bogastvo veleposestnikov in prelatov pa so bili podložni kmetje. Ti so bili takorekoč temelj tedanje družabne organizacije. Na tem temelju je v bistvu slonelo vse; vse je raslo iz njega. Pokorno je moral nositi kmet bremena, ki jih je bilo vedno več. Zakaj vsako novo državno in deželno breme se je prevalilo na kmeta. In tudi graščak ali pa samostan je zahteval vedno več: strast po bogastvu je bila vedno srditejša.

Godilo se je, kakor se godi dandanes n. pr. z direktnimi davki. Podjetnik, veliki trgovec itd. plača direktni davek pri davčnem uradu. Faktično pa plača ta davek delavec, uslužbenec, konsument itd. Približno tako, samo bolj priprosto in surovejše, je bilo tedanje posredovanje med kmetom in državo, odnosno deželo. Posredovalec je bil zemljiški gospodar, ki je združeval v sebi s to lastnostjo tudi moč eksekutorja. Naravno je, da je ta pritisek rodil odpor, s prva samo ponižno željo po osvoboditvi in neodvisnosti. Tako se je zgodilo, da je bil tedanje dobe najrevolucionarnejši element — kmet. Bil je v tem oziru kot družabni reformator predhodnik meščana (velika francoska revolucija). Nepotrebno bi bilo dokazovanje, da je bila zavednost tega srednjeveškega proletariata zelo skromna. Njegovo duševno obzorje se je večinoma končavalo pri meji graščinskega posestva. Dobro se to kaže v onih malih uporih, ki so ostali omejeni le na domači grad in domačega gospodarja. Treba je bilo desetletij, da se je v teh malih uporih razvilo duševno obzorje nezadovoljnih in da se je končno izpoznal sistem, ki je zakrivil socialno bedo in siromaštvo.

Kmetski upori, ki so ostali le lokalnega pomena, so se pričeli pri nas že zgodaj. Tako nam razklada zgodovina, da je že leta 1476. začelo opasno vreti med podložnimi kmeti na Koroškem. Naglo se je širilo gibanje. Kot glavni vzrok se navaja, da gospoda kar nič ni storila za kmetovo obrambo ob turških napadih. Ona se je zaprla v svoje utrjene gradove in prepustila svoje podložnike usodi.*) Ko so deželni stanovi naložili občni davek, so se najprej uprli Ziljčanje. Že dve leti pozneje zagrabijo kmetje za orožje. Niso bili agresivni, le braniti so se hoteli. Tako so zatrjevali. Starih časov so si zaželeli in so zato zahtevali, da bodo sami razsojali prepire med družbeniki, zakaj gospoda je krivična. Tudi župnike so hoteli sami nastavljati in odstavljati. V tej zadnji zahtevi se že kaže vpliv verske reformacije.

---

*) J. Parapat: O kmečkih puntih Letopis Slovenske Matice l. 1868.

Kakor že povedano, je zavladala tedaj v cerkveni upravi velika, brezprimerna korupcija. Zvečine se je morala vsaka boljša fara drago kupiti. Zgodilo se je tedaj, da marsikak župnik svoje župnije nikdar videl ni, temveč je vlekel samo njene dohodke. Za duševno in religijsko življenje svojih župljanov se seveda tak odsotni župnik ni brigal; saj dostikrat ni umel niti narodovega jezika. Med slovenskim ljudstvom so mnogokrat bivali nemški in laški duhovniki, ki jih kmet ni maral. Zaraditega so kmetje zahtevali, da se njim prepusti in izroči oblast nad župnijami, da jih podele onemu, ki jih je vreden in je ugleden duhovnik. Tudi so kmetje zahtevali, da duhovniki priporočajo njihovo kmetsko zvezo z lece. Razmere so bile torej bistveno drugačne, kakor so danes. Pri Beljaku so imeli kmetje svoj prvi in zelo burni zbor. Zanimivo in za njihovo nezavednost značilno pa je bilo dejstvo, da so vabili k pristopu v svojo uporno zvezo tudi — plemstvo, torej stan, proti kateremu je bilo njihovo gibanje namerjeno v prvi vrsti. Večjih posledic to gibanje seve ni imelo. Končalo je, ko se je nenadno izvršil hud turški napad.

Ali je imelo sploh to uporno gibanje, ki je ne brez vzroka razburjalo plemstvo, kake direktne zveze s tedaj nastopajočo cerkveno in versko reformacijo, je težko dognati. Da je bila i pri nas in posebno še v Nemčiji idejna zveza med reformacijskim in kmetskim gibanjem, je umljivo. V Nemčiji so se začele kmetske vojne že potem, ko je bila cerkvena reformacija že v polnem teku (l. 1524.). Pri nas pa so se začeli prvi veliki boji še preden je nastopila cerkveno-reformacijska doba (l. 1515.) in tudi potem že, ko je zagospodovala zopet katoliška protireformacija. Gotovo je, da so bile te vojne povsem logična posledica socialnih razmer dobe, v kateri so se rodile. Bili so časi občne socialne nezadovoljnosti. Umevno in logično je torej, da je tedanji družabni red zelo trpel zaradi tega.

Pri nas je bilo na Dolenjskem*) največ nezadovoljnih podložnikov. Bila je ta stran naše dežele nekako pripoznana domovinska občina nezadovoljnih, varanih kmetov. Leta 1503. se je torej pojavil upor, toda končal je zelo naglo, kajti Valvasor pravi: „es ward ihnen (kmetom) der Kopf geschwind wiederum zurecht gesetzt.“ **) Godilo se je, kakor se godi danes: kmetskih tožbâ ni nihče poslušal; srca so ostala neusmiljena, kakršna so vedno bila. Nihče ni govoril o tem, ali je naraščajoča kmetska nezadovoljnost opravičena ali ne. Nikdar se ni tako očitno, kakor tedaj kazala brutalna fizična sila kot socialna pravica in resnica. Od dneva do dneva je bilo slabše. Prišle so nove vojne z Benečani, ki so zadele posebno trdo naše kraje; zopet so brezprimerno narasla gmotna bremena. In kadar se je k butari še kaj priložilo, je videl kmet krivico; nič drugega. Izpoznaval je, da je temu kriva njegova popolna brezpravnost, ki se ni nikjer ujemala z njegovim naivnim, skoro še otroškim krščanstvom. Kmet ni bil nikdar mehak in sentimentalen. Zato je videl v krščanstvu ne le božje razodetje, temveč tudi nekak nejasen gospodarski ali bolje administrativen sistem, povsem nasproten onemu, ki ga je napravljal za sužnja.

---

*) Glej: Dimitz, Geschichte Krains, I. zvezek.

**) Valvasor, Die Ehre des Herzogtums Krains.

Svetila se je iz krščanstva enakopravnost, ali vsaj neka ljubezen, ki bi jo moral imeti gospodar do hlapca. Zato je bilo kmetsko geslo tedaj: Resnica in pravica! Zelo mistično si je razlagal kmet to geslo. Zasledoval pa je z njim le svoj interes, razvijal s tem geslom svoj individualistiški nagon, porojen v stoletni borbi z zemljo.

Kmet je bil tiste čase tupatam zadovoljen s protestantizmom. Videl je v tej struji nekaj novega in morda po krivici nekaj čisto krščanskega. Kakor je posegala reformacija nazaj v davne in pozabljene čase, tako je tudi kmet posegal nazaj v stare čase in zahteval svojo „staro pravdo“, čase, ki so bili ... Naj so bili upori potlačeni še tako kruto, ognja nezadovoljnosti ni bilo mogoče več ugasiti. S silo ne. Če so pogasili ogenj na enem kraju, je izbruhnil kmalu na drugem.

Leto 1513. je bilo zopet leto kmetske bune. Zopet krvavo zadušena nezadovoljnost pa je izbruhnila že naslednje leto znova, z večjo in neodoljivejšo močjo. Tako so goreli posamezni plameni in plamenčki, ugašali in se vedno zopet porajali; kakor da tli pod površjem silna žerjavica, ki ji manjka zraka, da ne zagori povsod nakrat. Ti mali večalimanj zgolj lokalni upori so pripravljali temelj za poznejše in obširnejše poskuse.

Značilno je, da sta ravno v tej dobi delovali mde nemškimi kmeti organizaciji „Armer Konrad“ in „Bundschuh“, ki sta pripravljali pot nemški kmetski vojni.*) Dolgo niso izpoznali podložniki, da imajo vsi skupne interese in zaradi tega tudi skupen cilj. Le dolgoletne izkušnje, ki so postale sčasoma tradicionalne, so ustvarile prepričanje, da se mora zmagati na celi črti, ker hipne lokalno omejene zmage ne morejo imeti večjih posledic in ne morejo biti trajne. V tem izpoznanju se je utrjeval revolucionarni, uporni duh srednjeveškega podložnika. Duševno obzorje ni bilo več omejeno na domačo vas in domači grad. In do uspeha ni bilo daleč; kmet je bil družabno povsem ločen od gospodujočih. Uporni in nezadovoljni kmet se je lahko posvetoval in delal naklepe, ne da bi se mu bilo treba bati, da izve za to grajska gospoda. Današnje policije tedanji časi niso poznali. Občevanje med kmetskimi voditelji je bilo vedno živahneje. Pošta upornikov je delovala mnogokrat bolj naglo in točneje, kakor pa oficialna. Saj pošta v tisti dobi še ni bila nobena važna državna naprava. Nasprotno pa so imeli kmetje izborno urejene zveze, pri čemer so jih zlasti podpirali potujoči rokodelski pomočniki in mali trgovci. Lahko se je torej organiziral upor, ob čigar svitu so zažareli gradovi in samostani v maščevalnem ognju.

---

*) Zimmermann, Geschichte des grossen Bauernkrieges. Stuttgart 1816.

VII.

1515. je bilo znamenito uporno leto. Kmetje, ki so imeli že itak mnogo pritožb in so bili zelo nezadovoljni, so mrmrali najbolj nad uvedbo novega splošnega deželnega davka (Landsteuer). Naložil ga je cesar. Leta 1512. so se pritoževali poslanci Kranjske na skupnem deželnem zboru Štajerske, Koroške in Kranjske v Gradcu nad novimi bremeni, poudarjajoč, da se boje kmetskega upora. Odklanjali so pobiranje tega davka, prepuščajoč to cesarju samemu. Naj sam kot deželni knez ukroti nemirneže, ki niso voljni plačevati ta novi davek. Gospoda se je bala za svoje glave in se je zato skrivala za široki cesarjev hrbet. Mnogo hinavščine je bilo v tem vedenju nemške gospode. — Kmetje so se tisti čas posebno pritoževali nad nekim gospodom Jurijem pl. Thurnom, ki je pri izterjavanju tega davka nastopal zelo brezobzirno in nasilno.

V Bohinju so se pripravljali na oboroženi upor. Voditelj jim je bil predvsem neki kmet, Klander po imenu, iz radovljiške okolice in pa neki „krofasti krojač“ iz Radovljice imenovani človek. Dogovarjanje med kmeti in agitacija je trajalo precej dolgo. Dokaz, da so se hoteli kmetje dobro pripraviti in si potem kar na mah izboljšati svoj položaj. Tudi posamezni duhovniki so se sempatje pečali z upornimi kmeti, vendar so ostali v ozadju, ko je prišlo do resnejših konfliktov z gospodo.

Najprej so se pričeli nemiri v Kočevju. Ker so odgovorili uradniki na zahtevo kmetov po starih pravicah, po „stari pravdi“ s tem, da so zaprli in usmrtili nekaj kmetskih voditeljev, so se vzdignili Kočevci ter umorili že prej omenjenega Thurna in enega njegovih pomagačev.

Po celi deželi je šel sedaj glas o „stari pravdi“; zavrelo je med podložniki. „Slovenska zveza“ (Bindischer Bund jo je imenovala gospoda) je imela kmalu privržencev dovolj ne le na Kranjskem, temveč tudi onstran Karavank in po Štajerskem. Na shodih so se sedaj posvetovali podložniki o zahtevah, ki jih hočejo staviti. Obenem so se hiteli oboroževati. Na Dolenjskem je bil kmet najbolj zatiran. Tam je tudi najbolj vrelo in bilo največ nezadovoljnosti. 20.000 kmetov je bilo takoj v buni.

Briksenskemu škofu kot gospodarju graščine Bled so prinesli bohinjski kmetje prošnjo, v kateri so navajali svoje pritožbe. Upirali so se v prvi vrsti novim bremenom. Če se ti odpravijo, hočejo ostati zvesti. Tudi nad radovljiškimi meščani so se bridko pritoževali. Ti so namreč razglasili, da ne sme nihče ničesar kupiti ali pa prodati zunaj mesta. Ves promet so hoteli na ta način spraviti v Radovljico. To pa je bilo za kmete zelo mučno. Stvar, ki bi jo bil lahko kupil kje v bližini svojega doma, je moral iti iskat v več ur oddaljeno „mesto“ Radovljico. Poleg tega so udarili radovljiški „meščani“ z orožjem na deželo in oropali razne rokodelce zunaj mesta. Na ta način so se hoteli iznebiti svojih konkurentov.

Mesta se seveda kmetskemu uporu niso hotela pridružiti. Tam so že odločevali bogatejši trgovci, ki so bili nasprotniki kmetskih zahtev, kar se kaže posebno v navedenem radovljiškem slučaju. Demokracija je ginila, zakaj mestnega proletariata ni bilo v obilici; preveč nerazvita so še bila mesta na Kranjskem.

Pač pa so se kmetom pridružili prebivalci škofovega trga Železnikov, ki so poglavitno živeli od rudarstva in so predstavljali torej nekako predhodnike mezdnega proletariata. Nagibali so se torej na stran kmetskih podložnikov. Za ta svoj čin so izgubili Železnikarji za nekaj časa svoje posebne svoboščine, ki so jih doslej uživali.

Toda boj se ni pričel tako naglo. Kmetje so še čakali, da se konča zima in so se med tem hoteli dodobra pripraviti. Plemstvo je prigovarjalo kmetom, naj se pomiré. Bilo je — kakor je videti — brez večje moči.

Kmetje so sicer izjavili, da hočejo ostati pokorni cesarju, da pa hočejo imeti le one pravice in dolžnosti, ki so jih imeli za časov cesarja Friderika. Torej „staro pravdo". Zato so v imenu krščanstva pozvali mesta in duhovnike, naj se pridružijo uporu. Zaman. Tako daleč krščanska ljubezen ni segala.

Stanovi so nasprotno skušali pomiriti podložnike le s praznimi obljubami. Hoteli so dobiti časa, da se i oni pripravijo in s silo uduše kmetsko nevoljo. Na Dunaju so se posvetovali, kako premotiti kmete in obenem tudi, kako bi se upor z oboroženo silo zadušil. Najrajši bi bili podložnike opeharili. Zaradi ljubega miru, seveda. V ta namen so se poslužili krškega kardinala Matthäusa. Ta naj bi dokazal kmetom, da je njihova organizacija (kmetska, slovenska zveza) nepostavna, ker niti družabno višje stoječe plemstvo nima pravice brez cesarjevega dovoljenja si osnovati podobno zvezo. Plemstvo se je torej balo predvsem podložnikove organizacije, brez katere si organiziranega upora ni možno misliti. Ta organizacija je pričala o širšem duševnem obzorju podložnika. Kmetom se je dovolila splošna amnestija (pomiloščenje), če odlože orožje. Izključeni pa so bili — voditelji.

VIII.

Če niso kmetje več verovali obljubam in poveljem svojih zemljiških gospodov, so pa verovali — svojemu cesarju. Vanj so stavili ves svoj naivni up, zakaj cesar Maks je bil med našim narodom jako popularen mož. Za to svoje zaupanje in vdanost so imeli kmetje vzrokov več kot dovolj. Toda kmetje niso poznali diplomacije, ki dosega svoje cilje največ z zvijačo in lažjo. In diplomacija izrablja tudi vladarja in njegove besede. Zgodovina mnogo priča o tem; še več pa zakriva. Že leta 1381. je n. pr. angleški kralj nalagal kmete svoje dežele. Priborili so si zmago in izsilili od vladarja listine, ki so jim jamčile svobodo. Komaj pa so se kmetje razšli, je kralj vse preklical, kar je poprej podpisal; na ostuden način je prelomil svojo kraljevsko besedo in se strašno maščeval nad voditelji upora.

Dobrosrčni slovenski kmetje niso poznali zgodovine in tudi diplomacije gospode ne. Cesar Maks je bil dober in razumen mož. Prijazno je sprejel deputacijo slovenskih kmetov, ki je prosila za „stare pravice“. Potrpežljivo je poslušal njihove pritožbe ter jim dejal: Lepo domov se vrnite, povejte svojim, naj odlože orožje in se razidejo. — On bo že ukazal gosposki, naj ljudstvu ne nalagajo novih bremen. Ostane naj, kakor je bilo.

Sloveči zgodovinar nemških kmetskih uporov, Zimmermann, poroča, da so se kmetje dali zapeljati; razšli so se v dobrem mnenju, da se njihov položaj izboljša. Toda le prekmalu so morali izpoznati, da so bili prelahkoverni. Že v aprilu 1515 je butnil krvav in strahovit upor na dan. Dolge tri mesece je trajala borba užaljenega človeštva. S silo se je poizkušal suženj osvoboditi. Kmetje so oblegali gradove kar po vrsti. V gradove se je zaprla neusmiljena gospoda. Nekateri pravijo, da je bilo po Slovenskem tisti čas 80.000. drugi zopet, da je bilo 40.000 ljudi v buni. Natančnega števila se ne da dognati. Padli so gradovi: Turn, Raka, Mokronog, Polhovgradec, Čušperk, Mehovo itd. pred naskakujočimi uporniki. In sedaj niso prizanašali; tudi samostanom ne, ki jih je stavil kmet tisti čas v eno vrsto z gradovi. Vendar tako krvoločni kmetje niso bili, kakor jih opisuje večina zgodovinarjev.*)

Največ plemstva je padlo v boju; cilj kmeta je bil le pokončati grad, izvor njih gorja.

Ropali in kradli pa kmetje niso; kvečjemu so pokončali in razbili, kar so dobili. Da pri tako ob sežnem uporu v tistem času ni šlo brez prelivanja krvi, je umevno. To pa nikakor ne opravičuje podtikati kmetom krvoločnosti. Klasičen je slučaj Mehovske graščine.**) Po osvojitvi gradu, kjer so se zbrani plemenitniki vrlo dobro branili in kjer jih je tudi nekaj padlo — kmetom se šteje v zlo, da so pometali trupla plemenitnikov čez grajski zid — so prisilili zmagovalni podložniki mater grajskega gospoda in njeni dve hčeri, da so se nemudoma preoblekle v kmetiško obleko, in jih odvedli na polje: naj same poskusijo, kako težko je delo podložnika.

---

*) Valvazor na priliko se jako ostro izraža o upornih kmetih. Pozabiti pa se ne sme, da je bil Valvazor sam plemenitaš in da se je štel med gospodujočo gospodo, četudi je nazadnje umrl obubožan.

**) Glej tudi: A. Dimitz, Geschichte Krains.

Na Koroškem so se gibali uporniki v Labodski dolini. Podložniki šentpaveljskega opata so se smatrali za nekake voditelje ostalih. 3000 kmetov je pristopilo h kmetski zvezi. Izvolili so si dva poveljnika, dva podpoveljnika in dva govornika. V Rojah, blizu Št. Andraža, je bilo središče upora. Kmetje so si hitro osvojili trdni Stari dvor in razširili svojo oblast do Zilske doline. Plemstvo in duhovniki so vabili kmete s posebnimi razglasi k izstopu iz kmetske zveze. Rekli so jim, naj se vrnejo domov in pritožijo pri cesarskih komisarjih.

Med tem pa se je plemstvo na petih zborovanjih posvetovalo, kako udušiti ustajo.

Gosposka armada, ki je štela 1584 mož, je končno zmagala kmete pri Starem dvoru.

Kranjski in štajerski kmetje so se nameravali združiti. Tega se je gospoda bala najbolj. Koroški plemenitniki so poslali 100 konjikov in 400 pešcev na pomoč, da se pri Celju nameravana združitev prepreči. V Kranj pa so poslali 400 jezdecev, ki so imeli nalogo zadržati gorenjske kmete.

Med tem je poslal cesar med podložnike svoje komisarje; kmetje so dovolili premirje, toda pogajanja so se takoj razbila, ker ni gospoda s premirjem hotela doseči nič druzega, nego si pridobiti časa, da se zbere njihova cesarska vojska. Iz tega vzroka niso hoteli kmetom dati nikakih garancij, da se izvedejo reforme. Prišlo je do bitke. Pri Brežicah je napadel deželni glavar Štajerske, Žiga pl. Dietrichstein, zbrano kmetsko vojsko. Cesarski vojski je tedaj načeloval Jurij Herberstein. Za tedanji čas je bila glavarjeva armada že velika. Štela je 850 jezdecev, osem zastav peščev in nekoliko topov. Kmetje so se obupno hrabro bili. Njihove vrste so se naglo zmanjševale, zakaj zelo mnogo jih je padlo. Manjkalo jim je: Vojnega znanja, potrebne discipline in orožja. Bili so oboroženi ponajveč le z nerodnimi kosami, malimi meči in pa s sekirami. Kar je bilo kmetov ujetih, so jih usmrtili. 176 kmetov so obsodili v Gradcu na smrt, 15 poveljnikov so obesili, nasadili na kole in na čvetero raztrgali. Zmagovalci se sedaj niso več zmenili za to, kako uvesti reforme in kakšne reforme, temveč so le požigali kmetske domove. Ujete upornike so obešali najrajši na drevesa poleg kmetskih domov. Ko so se približale še cesarske čete, so se razkropili kmetje, kar jih je še ostalo skupaj. Tudi gorenjski kmetje so se razšli in njihovi voditelji so ubežali na beneška tla.

Kmetje niso sedaj več verjeli cesarskim poslancem,*) ki so prišli med nje, marveč so ostali mlačni in pasivni. Pa tudi plemstvo je bilo nezadovoljno nad cesarskimi poslanci in je sililo na to, da se kmete razoroži.**)

---

*) Takozvani „Umreiter“.

**) O teh pritožbah govori kranjski zgodovinar Dimitz doslovno tako: Wegen der Drohungen der Bauernschaft mit neuem Aufruhr drangen die Stände auf deren Entwaffnung und appelierten schließlich gegen die ungetreue Bauernschaft, auf die keine

Premagani in pobiti so bili kmetje. Toda misel na nov upor ni zamrla. Živela je dalje, od generacije do generacije, dokler ni prišel še bolj krvav in upa poln dan. Zakaj na maščevanje jih je neprestano spominjal „uporni davek“ letnih 8 vinarjev od glave, ki ga je naložila gosposka podložnikom za kazen.

Tolikšen znesek namreč so vplačevali kmetje v uporniško blagajno, da si zbero potrebni vojni fond.

Ehre noch Vertrauen steht, an die Erinnerung der hundertjährigen Verdienste des Adels um die Dynastie. Im Falle der Not werde nur der „fromme, getreue Adel“ mit redlicher und mannhafter Hand und nicht der ungetreue windische Bauer die Dynastie retten!

* * *

IX.

Dolgo so mirovali kmetje. Poraz, ki jih je dohitel leta 1515., jih je zadel tako občutno, da je trebalo dolga desetletja, preden so zopet začeli misliti na odpor. Medtem se je dokončala v slovenskih deželah tudi verska in cerkvena reformacija. Nastop katoliške protireformacije je zatrl upornost luteranstvu vdanega plemstva; kmetom pa je ostal up na boljšo bodočnost, zakaj bili so samosvoji. Zato je vkljub groznemu in silovitemu porazu iz leta 1515. v kmetskih glavah še vedno tlela misel na končni zmagovalni upor. Kar so začeli očetje, so nadaljevali sinovi. Bolj premišljeno in zavedno. Sinovi upornikov iz leta 1515. niso več šli v boj samo iz splošnega nagiba, vreči raz sebe sužejnstvo in odvisnost, brez vsakih višjih in jasnejših družabnih ciljev ne, oni so sedaj — četudi še ne čisto jasno — vedeli, kaj hočejo. In to je najlepša poteza slovensko-hrvaškega upora iz leta 1573.

Tisti čas je živel na Hrvaškem graščak Tahy, krut in brezobziren človek. Ugrabljal je kmetom žene in hčere, in nihče mu ni smel ugovarjati, nihče ga motiti v njegovih krutostih. Silil je svoje podložnike, da so mu za drag denar odkupovali stara in nerabna kljuseta; živino in pse so mu morali rediti podložniki zastonj in odkupovati so mu morali tudi vino. Če je poginil gospodarjev pes, ki ga je moral kmet imeti zastonj na reji, je moral kmet za kazen vrniti vola. Po osem let ni izplačal nikake dnine.

Tako pa niso živeli le Tahyjevi podložniki. Povsod se jim je slabo godilo. Tu boljše, tam slabše, kakršen je bil pač zemljiški gospod. Zakaj postava ni bila za kmeta; proti njemu je bila. Z vso gotovostjo se lahko reče: Teptano in zaničevano je bilo delavno življenje kmeta. S polno pravico se je torej pritožil hrvaški škof v tedanji dobi svojemu cesarju, ko je rekel: „Pri nas živina v hlevu živi bolje, kakor pa kmet!“

Kakor vedno, tako so se tudi sedaj kmetje obračali na cesarja. Brez uspeha. Preostajala je na koncu konca samopomočna misel. Že spomladi leta 1572. so se začeli hrvaški kmetje okoli Suseda, Stupice, Vrdovca, Stupnika, Cesargrada itd. skrivaj shajati in se posvetovati o uporu. Zedinili so se na sledeči program: Osvoboditev kmeta, odprava daca, naklad in drugih davkov, ki so se oznanjevali kmetom s prižnic, katere so — po njihovem mnenju — le za besedo božjo.

Iz tega središča se je začela širiti uporna agitacija. Tu je bilo vodstvo, ki naj pripravlja pot k vstaji. Vsakdo, ki je bil zadovoljen z določenim programom, je prisegel, da bo pospeševal upor po svojih močeh. Uporniško znamenje je postal bršlin in zimzelen, soseske pa so dobile petelinova peresa, kar je pomenjalo, da se vabijo k pristopu v kmetsko zvezo. Dasi so imeli uporniki tudi denar, vendar niso kupovali pristašev, kakor to delajo danes politiške stranke. Na čelu vsemu temu obsežnemu gibanju so stali trije možje: Matija

Gubec, Andrej Pasanac in Gušetić. Za vrhovnega vojaškega poveljnika je bil določen Ilija Gregorič, rodom Belokranjec. Prvi trije so bili voditelji gibanja in so kot taki imeli tudi sodno oblast nad svojimi pristaši, ki jih je bilo vedno več.

Ko so dosegli voditelji ta uspeh, so šli v svojih načrtih dalje. Razširili so svoj program. Pred očmi jim je plaval nekak megleni načrt državnega socializma. Nejasen in negotov je bil še ta cilj. In tudi jako priprost ter enostaven.

Najpoprej so se hoteli osvoboditi. S tem so hoteli reči: Sprava je nemogoča, boj naj odloči. Ko se osvobodé, ustvarijo iz slovensko-hrvaških pokrajin samostojno državo pod vlado cesarja samega. Na to, da bi se odstavilo cesarja, ni nihče mislil; samostojno državo pa so hoteli imeti iz sledečih vzrokov: 1. da bi sami pobirali davke; 2. da bi se v slučaju sile (turških napadov) sami branili; 3. da bi se sami upravljali.

Ti trije razlogi nam sami že razlože, zakaj so si izbrali tak program. Cesarju so zaupali, zato hočejo, da jim vlada še dalje. Davke bi sami pobirali zaraditega, ker so bili prepričani, da vseh davkov ni naložil cesar in da torej plemstvo, ki jih pobira, tudi vsega ne odrajtuje pošteno na pristojno mesto. V slučaju sile bi se sami branili in se v ta namen primerno organizovali. Ob turških napadih se gospoda ni brigala za kmete, temveč le za sebe. Sedaj pa so kmetje sklenili, da se bodo sami branili tuje sile in se seveda v ta namen tudi primerno pripravili. Končno so se hoteli tudi sami upravljati: to se pravi, da ne bodo več pokorni posameznim plemenitašem in zemljiškim gospodom. Spore med seboj hočejo sami reševati. Skratka:

Zemljiška gospoda, ki nič ne dela, slabo gospodari in prizadeva krivico, naj se odpravi. Ostane naj pa cesar in kmet, to je ljudstvo, ki dela, trpi in se trudi. Cesarjev namestnik v tej novi državi, odnosno predstavnik ljudstva naj bo Matija Gubec. On naj bi bil cesar te slovanske kmetske države.

Iz tega sledi, da so kmetje verovali, da mora biti nad njimi in njihovim cesarjem še drug cesar — od Boga postavljeni.

To so nekaki splošni obrisi države, kakor so si jo zasanjali slovensko-hrvaški kmetje. V posameznosti te države se spuščati ne moremo. Najbrže se tudi kmetje sami niso. Preradikalen je bil ta družabno-reformni program, da bi bilo to mogoče. Eno pa je jasno: kmetje so se že zavedali, kje tiči vzrok njihove bede in njihovega popolnega brezpravja. To je bila odvisnost od zemljiške gospode. To so čutili. Zakaj vedeli so, da je ta gospoda izvečine tujska, ki si je osvojila vlado nad njimi. Kmetje so nastopali kot povsem samostojen narod, ne le kot družabni sloj. To je bilo tudi pravilno, kajti hrvaški in slovenski narod je obstajal — lahko se reče — le iz podložnega kmetstva, zakaj tudi domači plemenitaši so se, izvzemši redke izjeme, potujčili.

Najznamenitejši med uporniki je bil brez dvoma Ilija Gregorič, doma iz Ribnika pri Metliki. Tahy, njegov zemljiški gospod, mu je kratkomalo vzel vse njegovo premoženje vredno 200 cekinov. Ker je bil v mladih letih vojak, ki se je udeleževal turških bojev, je imel tudi vojaške zmožnosti, ki só sedaj dobro služile upornikom. On je bil, ki je napravil bojni načrt.

Po tem načrtu bi se kmetska vojska razdelila v več oddelkov. S Hrvaškega je nameraval preko Kranjskega prodreti na Štajersko. Obenem pa si je nameraval zagotoviti odprto pot do morja. Pa tudi nevarnosti turškega razbojništva ni pozabil. Zato je določil, da ostane del upornikov doma, da varuje za vsak slučaj mejo. Težka je bila njegova naloga, ker je moral povsod, kamor je prišel, kmete šele zbirati, urejevati in navduševati.

Gosposka se je seve gibanja prestrašila. O Iliji Gregoriču so govorili, da je čarovnik in da spravlja kmete s čarovniškimi sredstvi v buno. Ko so ga pozneje na Dunaju sodili, so mu stavili dunajski sodniki tudi vprašanje: Kakšna je bila tista pijača, ki jo je ponujal ljudem, da je vsakdo, ki jo je okusil, dobil veselje do upora, četudi poprej še ni bil upornik?

Tudi sedaj je gospoda, ko je pretil silen plamen, izpoznala, da se s podložniki prekruto ravna. Štajerski stanovi so se n. pr. močno pritoževali nad nekrščanskim in sirovim ravnanjem nekaterih graščakov s kmeti, ki so vsled tega vedno pripravljeni vzdigniti nepokorno roko. Tudi med hrvaškim plemstvom jih je bilo nekaj, ki so naravnost in odkrito obsojali krivice, storjene kmetom. Pa vse to ni nič koristilo. Pravica se le ni dala. Družba je temeljila na socialni krivici, na gmotni in osebni odvisnosti kmetske mase, in zato prizadevanja posameznih milosrčnežev niso dosegla smotra.

Kmetje pa se tudi niso dali z ničemer več motiti. Zanašali so se izključno nase in na svojo moč.

Po skoraj enoletnih pripravah so se 29. prosinca 1573 prvi vzdignili hrvaški kmetje. Bili pa so slabo oboroženi: s cepci, krampi, kosami, nekateri tudi s puškami in dvocevkami. Tudi so imeli nekaj malih topov na kolesih s seboj. Razdeljeni so bili na šest oddelkov, od katerih je imel vsak po dva poveljnika.

Napotili so se proti Štajerski.

Nadvojvoda Karol je poslal svojega odposlanca h kmetom, da posreduje. Brez uspeha. Zato tudi gospoda ni držala rok križema. Pripravljala se je, da vduši upor s silo, ker drugače ni šlo. Gosposka v Ljubljani je ukazala deželni vojski, naj se pripravi nemudoma za boj. Graščaki breziške okolice so dobili povelje, da na deželne stroške opazujejo gibanje upornikov. Posebna njihova naloga je bila, da poizvedo za imena kmetskih poveljnikov. Zaprli so tudi pota na Dolenjsko in Hrvaško in prepovedali za čas nemirov tam kupčevati in trgovati.

Tudi štajerska deželna bramba se je zbrala. Vsak peti in deseti izurjeni mož je bil poklican pod zastavo. Koroško plemstvo pa je opazovalo kmetsko gibanje na Gorenjskem.

Tudi hrvaško plemstvo se je pripravilo za boj. Na čelu so bili: Ban, zagrebški škof Juri Drašković, poveljnik hrvaške granice Herbart Turjaški, grof Zrinjski in drugi.

Ker je bila gospoda v denarnih zadregah, je posodil Štajercem solnograški nadškof Janez Jakob 25.000 gold. na pol leta in deželni stanovi Gornje in Dolenje Avstrije 20.000 gold. na tri mesece.*)

---

* Tudi Janez Parapat razpravlja v Letopisu Slovenske Matice o tem (1869). Sploh smo dolžni Parapatu hvalo, da nam je posebno kmetski upor l. 1573. natančno in jasno opisal, kar ga je stalo mnogo truda in dela.

Kmetje so si med tem že osvojili Krško mesto. Tu jih je premagal Jošt Thurn po srditem boju. Thurnovi Uskoki so na to izropali mesto dodobra, pomorili vse, kar jim je prišlo pod nož; tudi ženskam in otrokom niso prizanašali. Nekaj ujetih kmetov so odvedli v Ljubljano, kjer so jim odsekali roke in porezali ušesa — „drugim v strah“. Thurn se je pozneje opravičeval nad izvršenimi grozodejstvi, češ, drugače v takih izrednih razmerah ne gre.

Ilijo Gregoriča in njegov oddelek so 7. svečana pri Kozjem na Štajerskem obkolile čete Alipiča, Zrinjskega in banove vdove. Naslednji dan — 8. svečana 1573 — se je imela odločiti usoda vrhovnega poveljnika kmetske vojske. On in vsi kmetje so vedeli, da gre za življenje. Ilija je svojo vojsko navduševal in hrabril, zakaj vedel je, da pota nazaj ni. Boj je bil torej zelo srdit in neprizanesljiv. Mnogo stotin kmetov je mrtvih obležalo na bojišču in mnogo so jih ujeli. Skoraj vsi kmetski poveljniki so bili mrtvi; le Ilija je utekel.

Tudi Jošt Thurn je zopet pobil nadaljne oddelke kmetske vojske na Turopolju in na Sotli, tako da je ostal še zadnji, sedaj glavni del kmetske vojske pri Stubiških Toplicah. Bilo jih je približno 10.000. Poveljevala sta jim Matija Gubec in Andrej Pasanac. Tu se je odločil zadnji boj tako srditega upora. Gubec in Pasanac sta z vso svojo zgovornostjo navduševala svoje ljudi. 14. svečana 1573 jih je napadla hrvaška plemiška vojska. Junaško so se kmetje branili, celo napadali so. Dolge štiri ure že traja boj, mož proti možu. Zmaga pa se še ni odločila. V vrstah kmetov raste pogum, zmaga se skoraj že nagiblje na Gubčevo stran.

Toda v tem dobe plemenitniki nove pomoči. Počasi se začenja zmešnjava v kmetskih vrstah; 4000 do 5000 kmetov je obležalo na bojišču, Gubca in Pasanca pa so zmagovalni plemenitniki ujeli živa.

Zadnja nada je bila pobita.

Ilijo Gregoriča so pozneje ujeli na Avstrijskem in ga na Dunaju obsodili v smrt. Na smrt je bilo obsojenih tudi mnogo drugih ujetih kmetov; obešali so jih na drevesa poleg kmetskih hiš; ropali so zmagovalci po vaseh, zažigali hiše in cela selišča. Končno so naložili ljudstvu še takozvani „puntarski davek“.

Ujetega Gubca so odpeljali v Zagreb, kjer so si zmagovalci izmislili zanj po ogrskem vzorcu posebne muke, da se tako osvetijo nad njim, ki so mislili o njem, da je provzročitelj vsega. Posadili so ga na javnem trgu na razbeljeni železni prestol in mu zabili v glavo razbeljeno železno krono z dolgimi žreblji.

Tako je izdihnil v nepopisnih mukah kmetski cesar.

⁂

To je bil zadnji in tudi največji poskus slovenskega in hrvaškega kmetstva: doseči svobodo. Niso je dosegli kljub velikim in strašnim žrtvam. Abotna je misel, da je šlo toliko tisoč kmetov v smrt za sanje Matija Gubca ali pa za pripovedko o kralju Matjažu. Socialen boj je bil to, v svoji veličini grozen in impozanten, kakršnih pozna zgodovina le malo.

Odslej se niso pri nas kmetski upori več pojavljali v takih krasnih veličinah. Našemu narodu so vzeli — poleg verske reformacije — najboljše moči. Izropala je našemu ljudstvu dušo želja tedanjih plemenitnikov po bogastvu, moči in oblasti. Onemoglo je obležalo to slovensko telo na polju socialnega boja. Priti je morala nova doba, ki jo pričenja velika francoska revolucija, da se je v splošnem družabnem ognju osvobodil kmet stoletnega suženjstva in da se je zavedel zopet kot samostojen narod.

Socialni boji slovenskih kmetov v srednjem veku so kakor plamteča grmada v zgodovini slovenskega ljudstva. Bili so predigra bojem današnje dobe.

Natisnila Učiteljska tiskarna v Ljubljani.